

HET AL TE LANG VERVALLENE KERKGEBOUW VAN WEHE

H.G. de Olde

01.000-
wehe

Je hebt er aardig wat verbeeldingskracht voor nodig. Behalve het wapen boven de deur, een paar 18-eeuwse banken en de achter een hekje opgestelde urn valt er nauwelijks iets te ontdekken dat aan de tijden van wel eer herinnert. Er staat wat verwaald meubilair, waarvoor een uitdragerij zich nog zou schamen. De vlekken die de duiven hebben achtergelaten zijn duidelijk te zien. De beste dagen van het tapijt — als je dat tenminste zo mag noemen — zijn al lang voorbij.

Toch moet het vroeger in de kerk van Wehe wel anders zijn geweest. "In 1828," zo schrijft de schoolmeester Jan Gerrits Rijkens een jaar later, "verleende onzen Koning eene subsidie van 543 Guldens, tot de verbetering van het, al te lang, vervallene kerkgebouw. Nu werd de klunderzolder weggebroken; de banken vernieuwd, den predikstoel verbragt, en alles op eene doelmatiger wijze in orde gebragt, zoo dat deze kerk, nu tegen de netste kerken kan wedijveren."

OUDERDOM

Het lijkt wel alsof de inwoners van Wehe altijd met hun kerk bezig zijn geweest. De overlevering houdt het er op dat de kerk in 1553 is gebouwd. Maar dat is enkel op grond van een inscriptie in een vroeger aanwezige balk. Wie zich niet door de pleister op de gevels laat afschrikken ziet genoeg aanwijzingen voor een hogere ouderdom.

De smalle muurdammen zijn er nog allemaal. Inwendig is in de oostwand een lancetvormig venster te zien, dat aan de buitenkant gedicht is. De zuidwand van het vroegere koor heeft een lage gedichte vensteropening. Waar de bakstenen aan het licht komen blijken ze van het kloosterformaat te zijn. In de fundering zijn ze zelfs 40 cm lang en 20 cm breed. De muren zijn als kistwerk opgetrokken. Dat alles wijst toch eerder naar een ontstaan in de dertiende dan in de zestiende eeuw.

En waarschijnlijk gaat de geschiedenis van deze plek nog veel verder terug. Betekent Wehe, Weë, Wie niet 'gewijde plaats'? Zou er niet een heiligdom hebben gestaan voor Liudger hier het Christendom bracht? Stond er tenminste in de dertiende

eeuw een kerk, in 1553 was blijkbaar reparatie nodig. Precies een eeuw later was het opnieuw zover. Een sluitsteen boven de westelijke toegang tot de kerk draagt het jaartal 1653. In de gedenksteen in de toren wordt daar nog eens aan herinnerd: *GTE (= God tot eer) NA GEDANE REPARATIE DER KERKCKE ALHYR IS DESE TOOREN NIWS GETIMMERT ENDE VULLENTROCKEN INDEN IARE CHRISTI MDCLVI VAN DE EDELE IR LUIDOLF TIARDA VAN STARCKENBORCH HR ENDE ALLENE COLLATOR TOT WEDE (...) OP DEN 14 APRIL 1656.*

Het is niet ondenkbaar dat de rondboogige vensters een product van de mode in 1653 zijn.

TOREN

De toren zal, zoals het opschrift vermeldt, een voorganger hebben gehad. Voor de bouw zijn stenen van afbraak gebruikt. Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1559 is bovendien in Wee al een (lage) toren te zien.

Luidolf Tjarda van Starckenborch koos in 1656 kennelijk de toren van Eenrum ten voorbeeld: een vierhoekig torenlichaam, met daarboven een door een koepel bekroond achtkant. Geen wonder, want die toren, op ruim 3 kilometer afstand te zien, was kort tevoren, van 1646 tot 1652 gebouwd: in zeker niet modern te noemen stijl,

1. De kerk en toren van Wehe uit het zuid-oosten. De lisenen zijn nog alle aanwezig.

maar wel trots en hoog, en in wijde omgeving te bewonderen.

Evenals de toren van Eenrum moet het achtkant van Wehe oorspronkelijk een koepel hebben gedragen, want "in den jare 1818, op den eersten Paaschdag, onder den openlyken voormiddag Godsdienst," aldus

2. Steen met jaartal 1653 boven de westelijke ingang van het kerkship.

wederom meester Rijkens, stortte "de bovenste koepel, door eenen stormwind, van boven, onder een ontzaglijk geraas, aan de noordzijde van de kerk neder." Ook hier bleef de kapitein op het schip: "Ieder, behalve dom. Lubbers, vlugtte naar buiten, en met één was de Godsdienst geëindigd. Gelukkig liep deze actie af; want niemand, hoe ligt anders ook, werd gekwetst of gedood."

Rijkens verhaalt dat de reparatie van de toren in 1819 voor 1439 gulden werd uitbesteed. De gescheurde klok moest door een nieuwe worden vervangen. Die nieuwe werd gegoten in Stedum, waar Van Bergen en Fremy juist bezig waren met het gieten van een klok voor de kerk aldaar. Alles bijeen kostten de gevolgen van de storm — en denkkelijk van de verwaarlozing — 2236 gulden en 30 cents, "zeker eene aanzienlijke sum voor dusdanige reparatie." Het tegenwoordige tentdak is ongetwijfeld van die reparatie het resultaat.

ZEER VERVALLEN

De werkzaamheden in 1828 zijn al genoemd. Toen is de preekstoel, behalve "verbragt" (wat Gronings is voor: verplaatst, in dit geval naar de oostwand), blijkbaar ook vernieuwd. Of zou dat in 1848 zijn gebeurd? De verbetering van het "al te lang vervallene kerkgebouw" was immers maar een schijnbare geweest. In 1849, dus slechts 21 jaar later, noemt A. J. van der Aa het in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* een "zeer vervallen gebouw, met eenen even bouwvalligen toren." Geen wonder dat de kerk op 21 februari 1848 buiten dienst was gesteld. Uit vrees voor de gevolgen van instorting was het orgel uit de kerk geno-

men. De godsdienstoefeningen hadden in het schoolgebouw plaats. Twee jaar later was de kerk hersteld en konden de gemeenteleden er weer veilig in.

Een foto van het interieur uit de jaren voor de Tweede Wereldoorlog laat zien hoe het er sinds 1850 uitzag. Het opzetstuk van de bank voor de familie Tjarda van Starckenborgh-Rengers was toen al boven op het klankbord van de preekstoel gezet; aan de zij-kanten moesten er stukjes worden afgezaagd om het geheel passend te maken. "Vroeger prijkte er in de kerk een kostbaar gestoelte, aan het geslacht der Starckenborgers behorende," schrijft Van der Aa in 1849. Het opzetstuk zal op z'n vroegst dateren uit 1726, het jaar waarin Ludolf Tjarda van Starckenborgh (kleinzoon van de torenbouwer) trouwde met Cecilia Rengers, of uit 1728 toen Ludolf zijn vader Coppen opvolgde als heer tot Wehe en Zuurdijk. De banken met het qua stijl verwante snijwerk zullen van dezelfde datum zijn.

4. Een van de twee gespaarde banken, restant van het 'kostbaar gestoelte' van het geslacht der Starckenborgers.

De familie Tjarda van Starckenborgh (de voorzaten van de laatste Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Oost-Indië) koos de kerk van Wehe ook voor haar laatste rustplaats. Onder het koor is de grafkelder met zes grafkisten voor leden van het geslacht nog intact. In de tijd van Rijkens en Van der Aa stonden er nog dertien kisten in de kelder, "in welken de lijken jaren lang ongeschonden blijven." Daarmee correspondeerden wellicht evenzovele rouwborden. Tenminste drie ervan hadden de Bataafsche Vrijheid overleefd en hingen in 1849 nog in de kerk. Ze zijn in particulier bezit bewaard.

MODE

Zo bleef de kerk sinds 1850 een nette, maar overigens niet erg opvallende dorpskerk met een tamelijk eenvoudig interieur. Dertig jaar later bleek het herstel alweer niet afdoende te zijn geweest. Het "van buiten treurig vervallen kerkgebouw" vroeg in 1880 om een opknapbeurt van f1.200. Daarbij volgde de kerkvoogdij de mode van de bepleistering met Portlandcement, evenals bijvoorbeeld de kerkvoogdijen van Leens, Vierhuizen en Zuurdijk dat in die jaren deden. Voor de cement alles verhulde maakte dominee Uilkens in augustus 1879 nog een tekening van zijn kerk. De deur in de noordgevel zat toen al op haar tegenwoordige plaats; bij de bepleistering werd er in de bekroning van de omlijsting een vleugje neo-gotiek aan toegevoegd.

De dominee tekende boven in de toren een flinke scheur. Na de werkzaamheden aan de kerk in het voorjaar van 1880 werd daarom in de herfst tot de herstelling van de "in havelozen toestand verkeerende" toren overgegaan, "naardien daaraan sedert 1857 niets was te koste gelegd." Voor f431,05 was men klaar. Maar in 1912 werd de toren al weer bouwvallig genoemd. Het karwei werd in 1915 door aannemer Wijma uit Eenrum voor 758 gulden geklaard. Zeiden we niet dat de inwoners van Wehe altijd met hun kerk bezig zijn geweest?

SMAKELOOS

In 1965 moest het weer eens anders. Eendrachtige samenwerking van architect en predikant (die graag een zogenaamd liturgisch centrum wilde) leidde tot een smakeloze herinrichting. De 'gewone' banken werden opgeruimd en vervangen door grijze plastic kuipstoeltjes op stalen pootjes. De preekstoel werd afgebroken: de panelen verhuisden naar de torenverdieping, maar het klankbord is sindsdien spoorloos. Een fabrieksmatige stellage zonder kraak of smaak nam de plaats van de kansel in. Voor de mooie 18e-eeuwse banken werd tenminste nog een plaats onder de orgeltribune ingeruimd, maar sommige panelen raakten in het dorp op drift. Zo kon het ook gebeuren dat de avondmaalstafel werd 'uitgeleend' en niet meer terugkeerde. De draagwijdte van de kaalslag werd aanvankelijk niet overzien. Burgemeester Ausma van Leens, die de werkzaamheden van de vrijwilligers met welgevallen aanzag, liet zich — zoals het Nieuwsblad van het Noorden van 8 juni 1965 verhaalt — er lo-

5. De toegangsdeur met neogotische omlijsting in de noordgevel. Jaartal 1880 boven de deur.

6. Het interieur naar het oosten, vóór 1940. In het koor de 19e-eeuwse preekstoel, geflankeerd door 18e-eeuwse banken.

vend over uit: hij was "buitengewoon enthousiast over de door de jeugd tentoongespreide gemeenschapszin. Hij en het hele dorp putten hieruit voor de toekomst veel vertrouwen."

Wisten zij veel. Toen kerk en toren in 1974 aan de Stichting Oude Groninger Kerken werden overgedragen, speelde de kerkeraad nog met de gedachte aan een 'onderwegkerk' voor wie zich van Groningen naar Lauwersoog zou spoeden. In 1975 besloot dezelfde kerkeraad dat in Wehe en Zuurdijk niet meer zou worden gekerkt. Het moderne liturgisch centrum ten spijt.

Voorlopig was een andere bestemming ook niet voorhanden. Daarom beperkte de Stichting zich tot het meest noodzakelijke onderhoud van dak, goten en ramen. De ruimte diende als opslagplaats: voor meubilair uit andere kerken, later ook voor de voorraden van een handelaar in metalen.

Een kerk die niet in gebruik is, dreigt ten offer te vallen aan verwaarlozing en verval. Vooral als de duiven en

7. Het interieur in 1970. Moderne 'preekstoel' en avondmaalstafel; losse cantinestoelel.

kraaien weten binnen te dringen en hun uitwerpselen en tenslotte hun eigen dode lijf in de ruimte achterlaten. In het bijzonder de toren werd een toonbeeld van morbide avicultuur. Al gauw werd een werkelijke restauratie bitter nodig. Vooralsnog ontbraken daarvoor de middelen.

REDDING

Gelukkig is nu in tweërlei opzicht de redding in zicht. In Wehe en omgeving is een groep mensen sinds 1980 bezig, een nieuwe bestemming voor de kerk te zoeken. Die is gevonden in de opzet van een regionaal cultureel centrum. In wijde omtrek is er voor de twintigduizend inwoners van Noordwest-Groningen nauwelijks accommodatie voor culturele activiteiten, en zeker niet in een ruimte als de kerk van Wehe kan bieden. Muziek, toneel, film en kleinkunst kunnen er tot bloei komen. En voor tentoonstellingen is de ruimte natuurlijk bij uitstek geschikt. Cursussen, bijvoorbeeld voor dramatische expressie, vinden er gemakkelijk plaats. De plaatselijke commissie, die met hart

en ziel bezig is om de plannen vastere vorm te geven, denkt ook aan voorstellingen van het Noordelijk Jeugdtheater en aan kleine symposia.

Niet in de laatste plaats zal de kerk ook weer voor de eredienst moeten worden ingericht. De preekstoel wordt hersteld, de mooie banken krijgen hun plaats terug. Wie zou er dan ook niet willen trouwen?

Het Marnegebied heeft voor de bezoeker nu al veel aantrekkelijks. En het belooft nog meer te worden. De borg Verhildersum met daarbij het nieuwe landbouwmuseum, de Groninger maren met hun haventjes en alle mogelijkheden tot vaarrecreatie, het wadlopen, menige middeleeuwse kerk, en het Lauwersmeer binnen handbereik — iedereen vindt er wel iets van zijn gading. Maar een cultureel centrum van zelfs maar bescheiden allure, waar na afloop van een welbestede dag ook nog iets goeds te beleven valt, ontbreekt. In dit gebied ligt Wehe prachtig centraal. De kerk vraagt als 't ware om deze bestemming.

TERUGPLOEGEN

Daarvoor moet de kerk eerst worden gerestaureerd en daarna opnieuw ingericht. Ook dat kan nu gebeuren.

Het 'terugploegen in de bouw' (wie zou die uitdrukking eigenlijk hebben verzonnen?) gaf de minister van WVC de mogelijkheid om geld voor de restauratie beschikbaar te stellen. Dat bedrag, f396.400, moet resulteren in een 'bouwstroom' van f690.000. Daarvan kan de kerk helemaal en de toren voor een stukje worden hersteld.

Voor de snelle rekenaars is het al duidelijk dat het subsidiepercentage behoorlijk ongunstiger is dan gewoonlijk. Draagt het Rijk in al onze andere restauraties voor 80% bij, hier blijft het — vanwege dat 'terugploegen' — tot 57,5% beperkt. Ook als we rekening houden met subsidies van Provincie en J. B. Scholtenfonds zal de Stichting Oude Groninger Kerken per saldo f210.000 in de subsidiabele kosten moeten bijdragen. Samen met de kosten van de meubilering komt het totaal zelfs op f267.000.

Het spreekt vanzelf dat zo'n *extra* uitgave de mogelijkheden van de Stichting verre te buiten gaat. Het geld moet daarom, evenals voor Midwolde en Godlinze, voor een belangrijk deel van andere instanties en personen komen. De eerste contacten zijn al gelegd. In het tweelingdorp Wehe-Den Hoorn wordt een grote actie voorbereid. Fondsbesturen beraden zich. En waarom zouden de donateurs van onze Stichting ook hier niet aan bijdragen?

Het is **nu** of voorlopig niet meer. De stoot werkgelegenheidsgelden is krachtig, maar waarschijnlijk ook kort. Als deze kans voorbijgaat, komt er vele jaren lang geen nieuwe. Intussen raakt de kerk verder in verval en zullen de kosten alleen maar stijgen.

Daarom een korte en krachtige oproep:

Geef voor Wehe.

Zoo dat deze kerk nu tegen de netste kerken kan wedijveren.

Stichting Oude Groninger Kerken
Postgiro 181 51 81
Bankgiro 2110.64.513

Over de schrijver

H.G. de Olde, Postbus 55, 9470 AB Zuidlaren, tel. 05905-1282, is voorzitter van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Verantwoording illustraties

1,2,3,4,5: Jan Hovinga, Zuidlaren
6: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist

7: Instituut voor Liturgiewetenschap, Rijksuniversiteit Groningen